

לטפס אל ראש מגדל בבל

בשבחי העברית הבלולה

ככל שירבו פעוטות להורים־מהגרים שעזבו את סביבתם
דוברת העברית, כך ירבה בה המיזוג.

בילדותי, סוס עשה "אי־גוֹ"

אמי התגיירה. היא אמרה לי שבזכות כך, זאת אומרת, בזכות העובדה שישבה יום־יום עם הרבנית ברוריה ושקדה על לימוד כתבי הקודש היהודיים לקראת הגיור, העברית שלה השתבחה מאוד. אמי גם אמרה לי פעם שרק אחרי שהשלימה את הגיור היא הצליחה להרות אותי. הייתי הצנוברית הראשונה במשפחתי, או לפחות כך חשבתי כשהייתי קטנה. אם צדק פיאז'ה כשטען שישנו השלב שבו הפעוט אינו מבחין בין המילה המציינת את האובייקט לבין האובייקט עצמו, ואם צדקה רחל אלבק־גדרון כשפינתה אותו השלב "שלב אונומטופאי", מעין גן־עדן של שפות נוסח ולטר בנימין, שבו כל הצלילים וכל פריטי תבל חד הם, הרי שהשלב הזה נמנע ממני מלכתחילה. בילדותי, סוס עשה "אי־גוֹ", ואני מסופקת אם צליל זה דר בכפיפה אחת עם צהלת הסוס העברי. כלב נבח גם הבהב וגם הא־האו. מההתחלה הייתה העברית שלי מעורבבת.

כשנולדתי, שנתיים אחרי שהוריי עקרו מרוסיה והיגרו לישראל, דיברו בבית שלי בעיקר רוסית. אם הופקו צלילים עבריים בין כותלי הבית, הרי שהיו אפופים במבטא הרוסי הכבד של הוריי; ה' היידוע נעדרה משמות העצם, שמות בזכר הותאמו לתארים בנקבה. עד גיל מאוחר חשבתי שאפשר לומר "הורים שלי", כנראה כשם שאפשר לומר "אמא ואבא שלי". יום אחד גיליתי ש"מכולת" אומרים רק בעברית, ואילו "כיף" זאת מילה אמיתית ברוסית ולא יבוא חריג של הוריי. את מטבעות הלשון של העברית לא הכרתי. הצורות הקפואות האלה עוברות מהורה לצאצא בירושה שאני לא קיבלתי.

אולי בשל כך דימיתי בילדותי את השפה ליצור גמיש להפליא, ולא ייחסתי חשיבות יתרה לכלליה. ואולי לא היו גבולות בין השפות, ואם היו, ודאי לא היו סדורים. ובשל כך אולי נדמית לי עד היום הבלשנות התיאורית כמלאכה נעלה, אצילית. צורותיה המשתנות

של הלשון יפות להתבוננות ומשובבות את נפשי. כשגדלתי וסיגלתי לעצמי את תחביב תיאור הלשון, ישבתי בנמל התעופה ליד שתי דוברות רוסית. אכלתי את הכריך שלי כששמעתי את האחת שואלת איפה הפספורטים ואת האחרת עונה לה: אוֹנִי בְּתִיקִי, כלומר, הם בתיק. תיק עברי שסחב על עצמו את היחסה הרוסית והפך לתיקי. מעולם לא ירדתי לסוף דעתן של אותן יחסות מרובות, אבל אני חושבת שאותו המשפט שחלף לידי בנמל התעופה טומן בחובו משהו מעתיד העברית.

בילדותי הדו־לשונית (שאיננה ייחודית, כל שכן בסביבה דוברת עברית) פנו אליי ואל אחותי הגדולה ברוסית, ואנו היינו משיבות עברית. עם סביי וסבותיי, משום שלא הייתה בָּרָה, שוחחנו ברוסית. מאמצים גדולים השקעתי בסבתי, אם אמי, כדי ללמד אותה עברית. זמן קצר אחרי שכבשתי את האל־ף־בי"ת העברי, נפניתי להקנות גם לה את האותיות הללו. בלט בעיניי השוני הרב בין האותיות העבריות לקיריליות, בראש ובראשונה מפני שנכתבו בכיוונים הפוכים. מתחתי את האותיות על גבי דף A4 והערמתי על סבתי שאת האות נו"ן הסופית עליה לכתוב כך שקצה יישק לקצה הדף. סבתי הפיקחית לא נפלה בפח. זמן קצר אחר כך החליטה לפרוש מהשיעורים שנידבתי לה חינם־אין־כסף. היא דבקה בשפתה, ואני נותרתי תלויה בין השפות. אף לא אחת מהן ידעתי על בוריה. שתי השפות זלגו זו אל תוך זו בשיחה ולעיתים אף באותו המשפט. כך התנהלו רוב השיחות בסביבת המחיה שלי. לשוני הורגלה לנתר מעברית לרוסית, מרוסית לעברית. לימים התברר שהרגל הזה כשימושי עד מאוד. כשהסדרה 'קטנטנות' פרצה בסערה לחיי, הצלחתי לקלוט מהצפייה בסדרה כמה מילים בספרדית. ההישג זיכה אותי במילון ספרדית־עברית שקיבלתי כמתנה מהוריי. בקיץ אחר נסעתי עם הוריי לאיטליה. איני זוכרת כיצד התגלגלה אליי רשימת מילים שנראו שימושיות בשפה הזרה (הרשימה כללה את המילים "טירה", "כנסייה", "רחוב"), אך באמצעותן הצלחתי לחלוב הוראות הגעה מהעוברים והשבים התמהים על גיבוב השפות שהופק מפי הילדה שהייתי. חזרתי אל הוריי מנופפת בשלל והכרזתי כי עלינו לפנות שמאלה. כזללן במסבאה ניסיתי להכניס כמה שיותר שפות אל תוך פי, לבלוע אותן, להרגיש את טעמן על לשוני. כלום עליי ללכוד את כולן משום שמעולם לא הייתה לי האחת ההיא, האחת שלי, שפת אמי?

קריאוליות ועתיד העברית

הסופרת ג'ומפה להירי, בריטית־אמריקנית ממוצא הודי, כתבה בספר הראשון שחיברה באיטלקית – שפתה המאומצת – על גלות לשונית. גלות לשונית, כתבה, היא חשה בלשון שהיא שפת אמה, בנגלית. הסופרת נולדה באנגליה וגדלה בארצות הברית, ולא סיגלה לעצמה נוחות מלאה בבנגלית. תחת זאת, היא תלויה בין השפות. גם אנגלית, היא מספרת, לא לימדו אותה בילדותה כשם שילדים לומדים מהוריהם את שפת אדם. הדבר תקף ומהדהד בילדי מהגרים אחרים שנולדו מחוץ לשפת הוריהם, וגם בי. מאין למדתי את העברית שלי? איך נרשמה העברית בתוך פי? המבטא הכבד של הוריי, של אבי במיוחד, שלא למד את כתבי הקודש היות שכבר היה יהודי, מעטר עד היום כל מילה המופקת מפיו. הוא עונד את המבטא הזה על מילים משולהבות, מצוחצחות. "יתרה מזאת", הוא אוהב

לומר, צירוף מרגש פי כמה מ"חוץ מזה". את העברית העמידו הוריי כפרויקט משותף: מתקנים זה את זה בדקדוק, אך עדיין אומרים גרצליה.

העברית של אָם בן-זוגי עוטה כסות של מבטא דרום-אמריקני שמתגלגל ומתלטף עם מילותיה. הוא כה שונה מזה של הוריי. את ילדיה היא לא לימדה ספרדית, והללו נותרו יתומים משפת אמם, נבצר מהם העונג שבאיתור המקומות שבהם השפות מתמזגות, כמו ביום ההוא שבו ישבתי בנמל התעופה ושמעתי את הנשים הרוסיות. באיזו שפה הן דיברו? שפת אמצע, רגע מעורבב. עולה במחשבותיי, קריאוליות או לכל הפחות התנהגות קריאולית כלשהי. המונח הטעון הזה שימש את הבלשנות כדי לתאר שפות שנוצרו כשהפיג'ונים, שפות הממשק בין האירופיים הקולוניאליים לילידים, השתרכו ונמסרו כשפות אם לדורות הבאים. קריאוליזציה היא תהליך (לשוני) של מיזוג, חיבור, ערבוב הלקסיקון, הפונולוגיה והתחביר שבקצהו נוצרות שפות חדשות. במרוצת השנים נעשתה הקריאוליות לתיאוריה שעיסוקה ברצפים תרבותיים, בתנועה וערבוב של תרבויות שונות. מדובר באמצע משולב, שאמנם גורע מכאן וגורע משם, אך אינו מפוגג לחלוטין את העקבות של הלשונות שלנו. הרי לא התייתמתי משפת אמי, הגם שלעד היא סתומה ובלתי מושגת, לעד שזורה בעברית שלי, בעברית שדוברים הוריי, כשם ששפות אם אחרות שזורות בעברית.

הגיוון השפתי והמבטא המובחן אינם עומדים בזכות עצמם כדיאלקטים. אין להם אותו מטען כמו לדיאלקטים בשפות אחרות, המרמזים על זהות שונה בתוך מרחב גיאוגרפי של שפה אחת. כשהגעתי לעיר האוסטרית לינץ, למשל, לא יכולתי להזמין ארוחה בדלפק המזון המהיר. בווינה, המרוחקת רק שעה ברכבת, יכולתי לעומת זאת לשוחח ולהידבר עם הבריות. אבל הבדלי העברית אינם דיאלקטים במובן הזה, אלא רמזים לחבלי ארץ קדומים, לארצות מוצא, לשרשרת מקומות ויבשות שמשרטטת הגנאלוגיה הפרטית של כל דובר. העברית נחה על אינספור לולאות צפופות שמקשרות בין שפות שלא היה ביניהן דבר וחצי דבר – ושם גם נמצא עתידה.

קדושה שמתה וקמה לתחייה

בספרה *In Altre Parole*, שאותו אני מחזיקה בעותק דו-לשוני איטלקי-אנגלי (כך נאה לספרים להיות), מזכירה להירי שעל פי רוב יש לשפה מרכז כבדה גיאוגרפי או כמה מרכזים שבהם היא קשורה לאדמה. היא חוותה ביתר שאת את תחושת הגלות הלשונית כשהתאהבה בשפה האיטלקית אך נידונה לחיות ביבשת מרוחקת ממנה, עד שגמרה אומר להתאחד עם צילי האיטלקית ברומא. במהלך אותה גלות לשונית, כותבת להירי, היא הרבתה להגות בסופרים ובאנשי רוח שמצאו את עצמם גולים משפתם ומארצם. גם אני מרבה לחשוב עליהם, על אלה שמחיהם נעלמו הספרים, טורי הדעה, השירים והטקסטים של שפתם-שלהם, אלה שהיו אנוסים להחליף אדמה, או העדיפו לעזובה. אמי מדקלמת שירה ברוסית. רק לעיתים אני מבינה.

באילו קשרים כבולה העברית לאדמה? בטריטוריה הזאת התקיימה עברית במשך שנים, אי-אז בעבר הרחוק, אך הייתה זו עברית אחרת. אחר כך נפוצה העברית בפזורה.

היא חדלה מהיות דבורה וחיייתה בינות לדפים, חתומה בין כריכות הספרים בנדודיה למקומות אחרים. העברית המודרנית כמוה כקדושה שמתה וקמה לתחייה. היא קמה מעובה, מחוספסת וחבוקה ממסעותיה בכל קצוות תבל. היא סיפחה אל תוכה מילים שאולות, ייבאה מבנים וזמנים, קיבצה גליות והנכיחה אותן בשפה הדבורה והכתובה. כל אלה השתלבו בעברית המודרנית ושלחו שורשים. העברית תוסיף להפליג אל מסעה הקריאולי, אל עבר שפות אחרות, יהודיות ולא יהודיות. בלשניות תמצאנה בה אבנים שצור מחצבתן בארצות רחוקות. מילים זרות אך קרובות, מילים חמות החושפות כל מה שעבר עליה, על העברית, מה שעובר, ומה שעוד יעבור.

הלא העילה להופעת שורות אלו בדפוס מגוללת סיפור, וכמוה גם ייסוד הוצאת הספרים 'אלטנוילנד', הוצאת הספרים העברית הראשונה מחוץ למדינת הלאום. הדבר שב ונשנה. למעשה, הוא מעולם לא פסק. ייתכן שמעולם לא החל. העברית תמיד השתרגה בשפות אחרות. משתלבת, מתבוללת, מתמזגת בתנועה שהיא טבעית לה, אינסטינקטיבית. לשון עיקשת כזאת, ששומרת על צורה כלשהי מאות רבות של שנים, לא תחדל. הפזורה לא תעצור בעדה, אלא תפיח בה אותות של חיים בתהליך פרמננטי.

קוראיה וכותביה, קשי עורף כמותה, יבואו בברית לשמרה ולפתחה. אוהבי מילותיה יפעלו להעמיד בה דורות חדשים של ספרות ושל קריאה. סיפון הלאום מוצף מים, אך בכוונת העברית להוסיף ולהפליג. על גבי גיליון 25 של כתב העת 'הו!'; "דיאספורה", היא שטה, מגוונת. ספינת מפרש שחורה על ים סוער תחת שמים אדומים. ודאי אין בכוונתה לנתק תושבות באחת, היא יוצאת למסע כדי לבדוק תחילה את המים, לראות היכן נח כובד משקלה. השירים והפרוזה בגיליון עב-הכרס מדלגים משפה לשפה. היא מוכנה לכך; אחרי שליקטה ואספה אליה את המילים של ארצות נדודיה, אחרי שהתרככה והסכימה להכיל ניטרליות מגדרית, היא מוכנה להכיל גם תעתיק זר, משפטים בשפות לעז. אין לה (ומעולם לא הייתה) הפריבילגיה להיות כל עולמם של דובריה. אלה תמיד שכשכו בשפות אחרות. כשעבריות תופיע בלשון בני מהגרים בישראל או בני מהגרים מחוצה לישראל, היא לעולם תתלפף עם שפות אחרות.

תחילת המפגש הקדחתני הזה בין השפות יהיה, כדרכו, אצל פעוטות ובלשון הפואטית, שבה קשריה הייחודיים של העברית יהיו לאורחי כבוד. הדמיון הצלילי לא ירוסן, סוף-סוף יותר לו להתפרץ ולהתפרע, לשלוח יד ולעבור בין האותיות, העיצורים והתנועות, להתיר משמעויות נעולות, להתמזג, להתערבב ולהתפתל. הוא יביא טעם חדש, לא שרירותי. גבולותיה של עברית האלף השלישי יהפכו רופפים. אולי תירשם בתעתיק לטיני, ואולי יחילו בתוכה רמזי שפות אחרות בתעתיק עברי. היא תתרחב (כבר עכשיו היא מתרחבת) ותכיל מבנים מודליים, עבר הביטואלי, הווה מתמשך. מבני תנאי מורכבים יגרו אליה, דובריה יעברתו אותם. דובריה, שיהפכו להיות גם דוברים של שפות אחרות, לא יוכלו להחסיר ממנה את צורות הביטוי האלה. ככל שירבו פעוטות להורים-מהגרים שעזבו את סביבתם דוברת העברית, כך ירבה בה המיזוג הזה.

אל להתמזגות לעורר אי-נעימות או תחושות קודרות. אמנם אין להקל בה ראש, אך יש לראות בה תהליך בלתי נמנע, ובה בעת לחפש בה מחוזות חדשים. מוטב להטות את האוזן, את היד הכותבת, אל כיסי הפריון המצויים בממשק בין לשונות. לצאת אל האלף

השלישי מצוידיים באותה סקרנות ילדית שאינה טורחת כל כך על מיון המילים אל תוך השפות השונות. תחת המיון, יש להפנות משאבים לחיפוש אחר מילים־תאומות, להרחבת המשמעויות, להתרפקות על פוליסמיה. לשוב ולפתוח את הדלתות שבין השפות, לטפס על ראש המגדל ולבלול, עד שממעל לא נוכל עוד להצביע היכן האחת מתחילה והיכן האחרת נגמרת.